

Határponton

A Magyar Tudós Társaság esztétikai pályázata 1840-ben*

A pályázat

A Magyar Tudós Társaság filozófiai osztálya az 1840-es 11. nagygyűlés határozata szerint a következő jutalomkérdést tűzte ki: „Fejtessék ki a’ szépnak és fenségesnek elmélete, felvilágosítva az ebbeli bölcsesetek’ (philosophemák) ’s a’ szépművészetek’ történeteiből”. A 100 arany első díjjal járó pályázat határidejeként 1842. március 19-ét jelölték meg.¹ A pályázat – mely az akadémia első esztétikai témájú jutalomtétéle volt – eredményesen zárult: hat pályamű érkezett be, a bírálóbizottság kiosztotta az első díjat, második díjazottat is megnevezett, valamint egy további művet dicséretben részesített.² A benyújtott pályamunkák mennyisége és minősége alapján is figyelmet érdemlő pályatétel mindaddig nem keltette fel az esztétikatörténet- vagy az irodalomtörténet-írás érdeklődését, ezért elsőként a vele kapcsolatos fontosabb filológiai kérdéseket kell tisztáznunk.

A szakirodalom figyelemhiánya részben nyilván azzal magyarázható, hogy a pályamunkák kéziratban maradtak, noha a két díjazott pályamű kinyomtatását tervbe vették a *Philosophiai Pályamunkák* című akadémiai könyvsorozat 7. és 8. köteteiként,³ azonban a sorozat a 3. kötet után megszakadt, s így a publikáció meghíúsult. Ráadásul az akadémia könyvtárának kéziratárában jelenleg a hatból csak öt munka kézírata lelhető fel, míg a második helyezettként kiemelt műé elveszett vagy lappang. Az anyag értelmezését nehezítő körülmény, hogy a jutalomfeleletek többségének problematikus a szerzőhöz kötése. Az első díjat nyert értekezés írójaként az akadémiai évkönyv – és ennek nyomán a jutalomtétélek adatait egybegyűjtő kötet is⁴ – Almási Balogh Pál akadémikust nevezi meg. Márpedig a nagygyűlési jegyzőkönyv⁵ és a nevet tartalmazó jelígis boríték ismeretében biztosan állítható, hogy ez tévedés, és a szerző valójában

* A tanulmány a K 108539. számú NKFI/OTKA-pályázat keretében készült.

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei [a továbbiakban: MTT Évk.], 5 (1842), 76.

² MTT Évk. 6 (1845), 101.

³ MTT Évk. 6 (1845), 98.

⁴ FEKETE Gézáné, *Az akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtétélei és előzményei*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1988, 82.

⁵ Magyar Tudós Társaság Nagy Gyűlések Jegyző Könyve 1840–1843, (1842. nov. 21.), MTA KIK Kt., RAL, K 1357.

SZÁMUNK SZERZŐI

Fórizs Gergely, *tudományos munkatárs* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Szilágyi Márton, *egyetemi tanár* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Török Zsuzsa, *tudományos segédmunkatárs* (MTA BTK Irodalomtudományi Intézet)

Hansági Ágnes, *egyetemi docens* (Károli Gáspár Tudományegyetem)

Doncsecz Etelka, *tudományos munkatárs* (MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport)

Gárdos Bálint, *egyetemi tanársegéd* (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Mészáros Zsolt, *irodalomtörténész* (Budapest)

Antal Klaudia, *PhD-hallgató* (Pécsi Tudományegyetem)

Labádi Gergely, *egyetemi docens* (Szegedi Tudományegyetem)

Almási Balogh Sámuel serkei lelkész, Almási Balogh Pál testvére. A másodikként jutalmazott – utóbb elveszett – munkát szigethi Warga János nagykovácsi tanár írta, ez esetben az évkönyv és a boríték adatai egybevágnak. Mivel az eredményhirdetés után a nem díjazott munkák szerzőinek nevét rejtő jelíges borítékokat a szokásoknak megfelelően elégették, a fennmaradó négy pályamű írójának kilétéről nem rendelkezünk közvetlen bizonyítékkal.

Szinnyei József írólexikonában Müller Godofréd kiadatlan kéziratok között említi „A szépről és fenségről” című, „a m. tudom. akadémiánál dicséretben részesült pályaművet”.⁶ Itt kizárólagos alapon csakis a most tárgyalt pályázatra beadott műről lehet szó, ezek szerint tehát Müller (akkortájt pesti ügyvéd, később a nagyszombati szász jogi akadémia tanára) volt a bírálóbizottság döntésében harmadikként felsorolt, „dicsérettel kiemeltetett” munka szerzője. Szinnyei és az általa a szócikkben hivatkozott német nyelvű életrajzi lexikonok egységesek a kérdésben, azzal a különbséggel, hogy az egyik tévesen „másodrangú dicséretet nyert” („des zweiten Accessits gewürdigte”) filozófiai pályamunkaként adja meg az értekezést.⁷ A lexikonok adatát mindazonáltal jelen pillanatban nem tudom más módon megerősíteni, mert a kéziratot idegen kéz másolta és pusztán tartalmi jegyek alapján – így például Müllernek a Kisfaludy Társasághoz benyújtott 1841-es díjnyertes széptani pályázatával⁸ való összevetés révén – nem dönthető el egyértelműen a szerzőség kérdése. A munka rossz magyarsága, melyet a bírálók is felemlenek, mindenesetre utalhat erre a szerzőre, aki erdélyi szászként nem volt magyar anyanyelvű.

A négy, díjban nem részesült pályamunka kézírata egyazon jelzet alatt található az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában, az egyéb pályázatokra beérkezett művek társaságában, Almási Balogh Sámuelé viszont külön, egy vegyes iratokot tartalmazó egységben. Utóbbi jelzete egyedül Fekete Gézáné idézett kötetéből derül ki. Az oldalanként számozott lapok közé betoldott más színű és számozatlan fóliók alapján arra következtethetünk, hogy a kéziratot a tervezett publikálást előkészítendő visszajuttatták Baloghnak, aki kiegészítve küldte be újra. Vélhetően Warga kézírata is az eredeti kiadási szándék miatt nem lett besorolva a többi közé, s valószínűleg ezt is visszakapta a szerző, csakhogy ennek nem ismert a jelenlegi holléte, s így tartalmáról egyedül a bírálatokból értesülhetünk. A pályaműveket a beérkezéskor 1-től 6-ig számozták, az alábbiakban e számozás szerint fogok rájuk hivatkozni.⁹

⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX., Hornyánszky Viktor, Budapest, 1903, 450.

⁷ Joseph TRAUSSCH, *Dr. Müller Gottfried = Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*, kiad. Joseph TRAUSSCH, Johann Gött & Sohn Heinrich, Kronstadt, 1870, 454. A másik lexikon így utal a műre: „»A szépről és fenségről« (Vom Schönen und Erhabenen), eine von der ungarischen Akademie des Accessits gewürdigte Preisschrift.” Oskar von MELTZL, *Job. Gottfried Müller = Allgemeine Deutsche Biographie*, XXII., Duncker & Humblot, Leipzig, 1885, 554.

⁸ MÜLLER Godofréd, *Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban*, *A Kisfaludy-társaság Évkönyve* 3 (1842), 345–396.

⁹ A pályairatok adatai összefoglalóan: 1.) Jelzete: RUI 4-r, 77/VII, III, a. Jelige: „Boldog, kit tudomány vezet, és ha barátá művészet”. 2.) Jelzete: Nem ismert. Jelige: „χαλεπα τα καλά”. Szerző: Warga János. 3.) Jelzete: Vegyes, ívrét 57/25. Jelige: „Licet sapere sine pompa, sine individua. *Seneca*.” Szerző: Almási Balogh Sámuel. 4.) Jelzete: RUI 4-r, 77/VII, III, d. Jelige: „A’ por nem lelkesül / Ha égi szellemek / Nem oldják lánczaikat” Kisfaludy Kár[oly] 5.) Jelzete: RUI 4-r, 77/VII, III, b. Jelige: „Et

A bírálatok

A pályaművekről az akadémia filozófiai osztályának három rendes tagja, Hetényi János, Horváth Cyrill és Szontagh Gusztáv készítettek bírálatokat. Az alábbiakban e kézíratos jelentésekben érvényesülő kortárs perspektívákra figyelve igyekszem kijelölni a bírálók felfogásának helyét az esztétikatörténetben.

A bírálóbizottság végső döntése a következőképpen alakult ki: Szontagh Gusztáv egyedül a 3. számú pályaművet, vagyis Almási Balogh munkáját javasolta (azt is fenntartásokkal) jutalmazni; Hetényi János szintén Balogh művét tartotta a „főjutalomra” legméltóbbnak, de a 2. számút (Warga Jánosét) és 5-iket szintén nyomtatásra ajánlotta; mindeközben Horváth Cyrill az első jutalomra a 2. munkát terjesztette fel és dicséretre javasolta a 3. és a 6. értekezést (közülük az utóbbi tulajdonítható Müller Godofrédnak).

A korántsem egyöntetű, bár figyelemre méltó átfedéseket is mutató bírálok döntései indoklásai nyomán kirajzolódik két, egymással ellentétes kritikusi attitűd, melyek az esztétika – és általában a tudásszervezés – két eltérő felfogásán alapszanak. Jól szemlélteti a megközelítések közti különbséget az Almási Balogh Sámuel munkájával kapcsolatos argumentációk eltérő nézőpontja. Horváth alapvető módszertani hiányosságokat tár fel Baloghnál:

Tartalmi oldalról tekintve e pályairat tagadólago része bő, sokirányú és érdekes; de mindezek mellett sem tüntet föl alaposan meghányt s belsőleg kifejtett elvet. Ugyan illy sajátságok jellemzik az állítólagos részt is. Sokra kiterjeszkedik, minden olvasottat fölvesz; de nagyon töredékelt, minek oka álláspontja bizonytalanságában s a módszer hiányában fekszik. Az egész részei csak külsőleg vannak összeagatva.¹⁰

Egyetlen elv következetes végigvitelét, egységes gondolatmenetben kifejtett határozott álláspontot, belső koherenciát és módszerességet hiányol tehát ez a bíráló. (Ezen követelményeknek szerinte inkább Warga munkája tesz eleget, melyet úgymond „tartalmi gazdagság és módszerei pontosság” jellemez.) Szontagh viszont éppen metodológiai szempontból tartja Balogh (3-as számú) munkáját megfelelőnek, s ugyan ezen okból zárja ki az összes többit, így Wargáét is a díjazásból. Közben érvelése általánosan a „Hegel modorban írt” pályaművek, illetve az ilyen jellegű korábbi folyóirat-közlemények ellen irányul:

Azok studiumra s ismételre mutatnak; sőt mivel az igazsághoz több út nyílik egynél, bíráló a vizsgálatok eredményével, velejökben, egyetért velök, ebben a harmadik pályairat szerzője sem különbözik lényegben tőlök: mi ellen azonban,

verbum caro factum est...” Joannis Cap. I. V. 14. 6.) Jelzete: RUI 4-r, 77/VII, III, c. Jelige: „Gyors legyen elszánásod, ha célhoz jutni akarsz.” Szerző: Müller Godofréd (?).

¹⁰ HORVÁTH Cyrill *Bírálatok*, MTA KIK Kt., RAL 10/1842.

irodalmunk viszonyai által kényszerítve, kifogása van 's kell lennie, az [...], az egyáltalában helytelen előadási modor, azon modor, melly által ezen munkák a pályairatok czélját tévesztik 's ha az academiától jutalmaztatnának, az nem csak pénzét hiába vetné ki semmiért, hanem azzal nem létező közönséget 's részvétet kipótolván, olly írói munkásságra ébresztené, mellyet a közönség visszataszít 's melly azt a tudománytól elidegenítené 's a szakadást irodalmunk 's az élet közt megkezdhetné. [...] Illy körülmények közt szükségesnek sőt elkerülhetlenek[!] hiszi a bíráló, hogy az academiának a philosophiai pálya kérdések kihirdetésekor egyszersmind nyilvánítani kellene, mikép csak olly munkákat koszorúzhat meg 's bocsáthat közre, mők előadásukban magokat a nemzet műveltségi fokához 's a divatozó képzelet 's szólásmódhoz szabván, érthető nyelven lesznek írva. [...] szabadon állván kinek kinek felléphetni, de tulajdon szavaival élván, nem szajkómódra idegen szólásmódokban, mit már korunkban az iskolás gyermekektől is kívánunk. Ezen oknál fogva bíráló egyedül a harmadik számú pályairatot méltathatja jutalomra.¹¹

Itt tehát a „nemzet” adott műveltségi fokához szabott tudományos megszólalásmód válik az első számú követelménnyé, miközben a csak a beavatottak köre számára érthető fogalmazás és szakterminológia (mai szemmel a tudományosság velejárói) eleve kerülendő rosszá minősülnek. Ezek a populárfilozófia hagyományos érvei az ezoterikus-dogmatikus tudomány szemlélet ellenében.¹² Egészen hasonló módon érvel Hegel túlzott követése ellen bírálatában Hetényi is, Warga munkájáról írva:

Általában írók szép eszméit elrontja azzal, hogy szertelenül ragaszkodik Hegel' műszavaihoz és eszméihez, ott is, ahol azokra mi szükség sincs: sőt ezek mint homályosak homályt terjesztenek el a széptan világos tárgyain. Aestheticanak mi szüksége sincs arra, hogy hegeli<...> köntösben leljen föl, és Hegel' [...] kaptájára szoríttassék: az academia is, nem azt kívánta tudni, mit ért Hegel a szép' és fenséges nemei alatt? hanem olly elméletet, melly, mennyire lehet, önálló legyen, és a széptant olly elvre állítsa, mellyen az szilárd helyzetben megállhasson.¹³

Mindezek után Hetényi a „relatív legnagyobb beccsel” bíró munkaként Baloghét jelöli meg, megjegyezvén ugyan, hogy „ezen jeles munka a' szépnek fölötte nehéz elméletét ki nem fejtí”. Bizonyos kifejtetlenség tehát szerinte még mindig inkább elfogadható, mint a fölöslegesen absztrakt kifejtésmód és a közönség számára idegen szaknyelv használata. Figyelemre méltó azonban, hogy Hetényi (akárcsak fentebb Szontagh) nem a hegeli tartalom ellen polemizál, hanem a homályosnak érzett hegeli „modor” kritikája tárgya, továbbá az, hogy Hegel kizárólagos, „szükségtelen helyeken” is kö-

¹¹ SZONTAGH Gusztáv *Bírálata*, MTA KIK Kt., RAL 13/1842.

¹² Vö. Christian GARVE, *Von der Popularität des Vortrages* = Uő., *Vermischte Aufsätze welche einzeln oder in Zeitschriften erschienen sind*, Wilhelm Gottlieb Korn, Breslau, 1796, 331–359.

¹³ HETÉNYI János *Bírálata*, MTA KIK Kt., RAL 108/1842.

vetett forrás legyen. E sajátos, formát és tartalmat különválasztani képes szemlélet magyarázza, hogy Hetényi miért javasolhatta Warga hegelianusnak mondott munkáját is jutalmazásra, mondván: „mivel nem önállólag eszmél a szépről a fő jutalomra nem érdemes”, de „szép eszméi” és „olvasottsága” miatt mégis kinyomtatásra és ívenként 2 aranyra méltó.¹⁴

Az 1840-es akadémiai esztétikapályázat kapcsán született bírálatok e részleges áttekintése nyomán is megfogalmazható az az alábbiakban igazolandó tézis, hogy egy esztétikatörténeti határpont két oldalát képviselik az opponensi vélemények. Két bíráló, Szontagh és Hetényi lényegében a filozófiai eklekticizmus¹⁵ évezredes talaján állnak. Ennek mibenlétét Szontagh 1839-es könyvében kifejezetten pozitív kontextusban ismertette mint az általa sokat támadott ún. „német filozófia” (tkp. az életidegen-elvontnak mondott irányzatok) ellentétéként felfogott „legújabb francia philosophia” egyik áramlatát:

Egészen ellentétben a német philosophusokkal, kik a philosophiát elülről szokták kezdeni, mint ha még feltalálva s művelve nem volna; a francia eclecticusok úgy hiszik, hogy azt többé újonnan feltalálni nem szükség, mivel majd három évezred óta létezik, s a világ' legnagyobb bölcsei által műveltetett. Feltenni, hogy ezek mind egyről[!] egyig tévelyegtek, és semmi igazat nem tanítottak volna, tudatlanságot, sőt balgatóg önhittséget árulna el. Az eclecticismus ennél fogva egy rendszert sem tart egészen hamisnak, hanem kisebb nagyobb mértékben hiányos, fonák vagy egyoldalú próbatételnek az igazi philosophia' kiállítására [...] hogy az eclecticismus megvetendő syncretismussá ne váljék, s a már meglévőt helyes critica szerint tiszta igazságban kiállíthassuk, hanem e tudományt tovább is művelhessük: a természetet, azaz magát az embert is kell észlelnünk, s az e tapasztalás' utján nyert új tartalomtól okoskodás (raisonnement) által új ismeretekre következtethetünk. Az eclecticismus tehát a philosophiának historiáját saját mód- s rendszere' zsinórmértékével bírálja, minél fogva philosophiája nem gondolatlan összehalmozása a réginek s újnak, hanem a minden tudományok' művelése mellett használt mód, melly szerint a tudósok, a már előttök tett igaz fölfedezésekkel, azokat a hamisaktól megtisztítva, mint rájok szállt tudományos örökséggel bánnak, s azt saját nézeteikkel s tapasztalásaikkal szaporítva, a literatura' öregbítésére használják.¹⁶

¹⁴ Uo.

¹⁵ A témáról összefoglalóan: Michael ALBRECHT, *Eklektik. Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte*, Frommann–Holzboog, Stuttgart – Bad Cannstatt, 1994.

¹⁶ SZONTAGH Gusztáv, *Propylaeumok a magyar philosophiához*, A Magyar Kir. Egyetem' betűivel, Buda, 1839, 251–252. Szontagh, illetve az egyezményesek nézeteit a filozófiatörténet-írásban szokás „eklektikusnak” minősíteni, de általában nem az itt megfogalmazott jelentésben, hanem éppen az elitélő 'szinkretizmus' értelemben. Újabbán Szontagh eklekticizmusát Mester Béla a skót *common sense*-filozófia hatásával együtt említi, de nem teszi egészen világossá, hogy a válogató módszert tudatos vagy nem tudatos, pozitív vagy negatív értelemben tulajdonítja-e neki. MESTER Béla, *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*, Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2006, 73.

Hetényi János „harmonisticai” vagy „egyezményes rendszere”, melynek alapjait éppen ekkortájt vetette meg, szintén eklektikus jellegű, amennyiben a filozofálást egy soha le nem záródó folyamatnak tartja, melynek mindenkori viszonyítási alapja az ember, avagy ahogyan fogalmaz az „ész és élet”, s így „a’ philosophia, a’ socratismus’ derék, és egyedül igaz nézete szerint, élettudomány”.¹⁷ Világos utalás ez a filozófia Cicero által konstatált szókratészi fordulatra, melynek lényegét Hetényi így önti szavakba: „az általános, egyetemes egységre törő, és szüntelen haladó észnél levén a’ fölség, és a philosophia pályatere nem az iskola, hanem az élet levén, nem ezeknek kell elveiket az árnyékban növekedett philosophiától koldúlni, hanem emennek kell az ész, és életet örök tanulmányává tenni”.¹⁸

A harmadik bíráló, Horváth Cyrill 1837-ben elhangzott akadémiai székfoglalóját más szemléletmód jellemzi, amikor a filozófiai rendszerek védelmére kel azzal a nézettel szemben, hogy a „philosophia nem egyéb, mint meghasonlottan ingatag vélemények’ pályaköre”.¹⁹ A támadott felfogás az eklektikus populárfilozófiának az önmagukba záródó, s ezért szükségszerűen részleges és tökéletlen szisztémákkal kapcsolatos közhelye,²⁰ mely helyett Horváth a következőket vallja:

a’ philosophia csak egy, mint ideája; a’ koronként támadozó rendszerek pedig ugyan annyi formák, mellyekben az idea megnyilatkozik. A’ philosophia’ ideája az általány’ teljes megismerését teszi föl, a’ mi emberi álláspontból lehetetlen lévén a’ rendszerek is csak fokokként emelkedhetnek. Innen van, hogy mindenik sajátosságában viseli már azon hézagot, melly egy szerencsés vizsgálat által kiemelve ’s kiegészítve, magasabb álláspontnak, vagy új irányzatnak, és így egy új rendszernek fog alkalmat nyújtani.²¹

Horváth felfogásában tehát a filozofálás ugyanúgy egy végtelen tökéletesedési folyamat, mint az előbb ismertetett nézetekben, csak hogy e processzus végső viszonyítási pontja az ő számára nem az ember, hanem a rendszerek formájában megnyilatkozó eszme. Míg az eklektikus Szontaghék egyik rendszert sem tartják „egészen hamisnak”, mert szétbontva őket mindegyikből kiválogathatónak tartják a tapasztalati alapú okoskodás révén megerősíthető elemeket, addig Horváth – fordítva – egyik rendszert sem tartja teljesen helyesnek, mivel egyik sem merítheti ki önmagában az „általányt”, melyhez ugyanakkor csakis rendszerként közelíthet, nem egyes elemeiben. A rendszerben való gondolkodás rehabilitálása a „philosophiai critica” meghatározására is kihat, hiszen szerinte a rendszereket mint a „philosophiai idea” kifejlődésének

¹⁷ HETÉNYI János, *Az ész’ és philosophia’ fölségéről*, MTT Évk. 6 (1845), 46.

¹⁸ Uo., 53.

¹⁹ HORVÁTH Cyrill, *A’ philosophiai rendszerek’ méltatása*, MTT Évk. 6 (1840), 64.

²⁰ Az eklektikus bölcselő Berzsenyi Dániel sarkos megfogalmazásában: „Tekintsük meg a’ Poesis testvérenek a’ Philosophiának történeteit Pythagorastul fogva a’ mi időnkig, mit látunk egyebet mint gombák szerint kelő ’s enyésző systemákat”. BERZSENYI Dániel, *Dayka Titkos Bújának és Kölcsey Jegyváltójának bírálata [1818–1820]* = BERZSENYI Dániel *Próza munkái*, s. a. r. FÓRIZS Gergely, Editio Princeps, Budapest, 2011, 67.

²¹ HORVÁTH, *A’ philosophiai rendszerek’ méltatása*, 65.

fokait kell tárgyalni.²² Az ilyen stádiumoknak tekinthető rendszereknek pedig a belső összefüggését és koherenciáját kell vizsgálni, a következőkre figyelve: „min alapul az álláspont?”, „összehangzó-e a rendszer elemei?”, „hú maradt-e mindig álláspontjához a’ rendszer?”²³ Összességében Horváth szerint egy valódi rendszer soha nem kritizálható külső aspektusokból (amint az az eklektikus filozófiában gyakorlat), csak önmagából érthető meg, s ezen az úton kell megelenni meglévő belső hibáját, önellentmondását, így nyitni utat egy új, az előbbi meghaladó szemléletnek: „egy mély s tudományos következetességgel kifejtett világnézetet kívülről lerontani soha sem lehet; mert belső erejénél fogva képes ő minden lerontott forma helyett egy újat alkotni magának. Valódi cáfolás tehát a filozófia határain belül csak fölebb vitel által történhetik.”²⁴ A filozófiai rendszerek melletti érvelés azonban nem jelenti azt, hogy egyetlen, a „többin fölülemelkedett rendszer” hozhatná el a „valódi megnyugtatót”. E nézetének alátámasztásául Horváth értekezése végén Immanuel Hermann Fichte (Johann Gottlieb Fichte teológus-filozófus fia) gondolatait idézi arról, hogy a filozófiában tévedés „formalis egységet” követelni és az „egyesítő idea” nem valamely egyes rendszerben, hanem a „kölcsonös kiegészítés organismusa” révén fog megnyilatkozni.²⁵

Ha a pályázatbírálók eme elvi alapvetéseinek fényében tekintünk utóbb megfogalmazott bírálatokra, akkor némiképp más fénytörésbe kerül a korszakra vonatkozó egyik meghatározó hazai filozófiatörténeti elbeszélés, amely az ún. „hegeli pört” mondja el. Ennek az ismert narratívának egy lényegre törő összefoglalását idézem az alábbiakban:

A „vita”: filozófiai vita akkor, amikor még nincsen magyar filozófia. A filozófiai gondolatok befogadását ebben a helyzetben így más, filozófián kívüli közegek határozzák meg: elsősorban az erkölcs és a politika. A kiindulópont a romantika korának nemzeti ébredési mozgalma. A cél a nemzeti nyelven űzött tudományok, közöttük a nemzeti nyelven megfogalmazott filozófia előmozdítása. A hegelianusok úgy gondolják: a célt a leghatásosabb kortársi filozófia, a hegeli rendszer meghonosításával érhetni el a legsikeresebben. Az antihegelianusok azt felelik: nem, a szubtilis hegeli kategóriavilág idegen a nemzeti szellemtől. [...] A nem létező filozófiai dimenzió helyét [...] hamarosan a nagyon is létező erkölcsi és politikai dimenzió foglalja el. Aki „hegelianus”, a morális-vallási rendet fölforgató erkölcstelen kereszténység-kritikus és az állami-társadalmi rendet fölforgató politikai forradalmár – hangzik föl a vád. Nem, „hegelianusnak” lenni nem egyenlő az erkölcstelen ateizmussal és a státusellenes szubverzióval – próbál felelni erre a védelem. A küzdelem nem egyenlő felek küzdelme: a pör természetesen a vádlottak elítélésével ér véget. A pörbe fogottak elveszítik megszólalási lehetőségüket: a hegelianizmus nyilvános képvisellete lehetetlenné válik. A vádlók egyedül maradnak a színen: az antihegelianizmus – élén vezérképviselőivel, az

²² Uo., 81.

²³ Uo., 83.

²⁴ Uo., 85.

²⁵ Uo., 86. Forrása: Immanuel Hermann FICHTE, *Vorrede = Immanuel Hermann FICHTE, Über Gegensatz, Wendepunkt und Ziel heutiger Philosophie. Erster kritischer Theil*, J. H. B. Mohr, Heidelberg, 1832, IV–V.

„egyezményes harmonisztika” gondolkodóival [Hetényi Jánossal és Szontagh Gusztávval – F. G.] – a kizárólagosan képviselhető állásponttá merevül.²⁶

A jórészt az 1830-as években zajlott Hegel-vitához a most vizsgált szövegeknek nyilvánvalóan sok közük van, ezt Szontagh bírálata egészen explicitté is teszi, utalva a már szerinte „hajótörést szenvedett” hegelistákra, akiknek a hazai közönség úgymond „hátat fordított”, s külön is említi a vita egyik hegelianus résztvevőjének, Szeremley Gábornak a nevét. Részben e vélelmezett közönségreakcióval indokolja ugyanis azoknak a dolgozatoknak az elutasítását, melyek hegeli alapokon állnak. Itteni érvelésének egészét azonban ennek ellenére is pontatlan volna egyszerűen antihegelianusnak mondani, hiszen mint láttuk, Szontagh és Hetényi egyaránt kifejezésre juttatták, hogy nem tartalmi, hanem módszertani kifogásaik vannak a „hegeli modorban” írókkal szemben. Ez a magyarázat Warga János Hegelt követő pályairatának díjazására a kétharmad részben az „egyezményesek” uralta bizottság részéről. Warga tehát, aki a hegelianizmus egyik képviselője volt már az 1830-as évek végén is, itt nem elhallgatott, hanem éppenséggel publikálási lehetőséghez jutott, többek között az egyik egyezményes filozófus jóvoltából – más kérdés, hogy a publikáció a bírálóktól független okokból nem valósult meg. A hegelianus–antihegelianus-elkülönítés a másik oldalról nézve is nehézkes, hiszen bár Horváth a német filozófus nevének említése nélkül is világosan hegelizál – például amikor székfoglalójában a filozófia ideájának az „általány” (a. m. ’abszolútum’) megismerését teszi meg –, azonban ismertett tudományfilozófiai felfogása kizárja, hogy a hegeli vagy bármely más rendszer kizárólagos hívének mondhatjuk. A most vizsgált, a bírálóktól származó szövegekből tehát egy általánosabb dimenziójú filozófiaelméleti és -módszertani diskurzus kristályosodik ki, melyben Hegel neve ugyan fontos hívószó és orientációs pont, de az álláspontok eltérése itt végső soron nem az ő nézetei megítélésének különbözőségéből fakad.

A pályaművek

Jelen keretek között a pályaművek részletes és teljes körű bemutatására az anyag méretei miatt nem vállalkozhatom, csupán a szempontomból érdekesebb főbb jellemzőikre térek ki. A végkövetkeztetést részben megelőlegezve kijelenthető, hogy nemcsak a bírálatok, hanem maguk a pályamunkák is két csoportot alkotnak és egy vélelmezett esztétikatörténeti határpontot megelőző, illetve követő állapot leképződéséi. Szontagh a 2., 4. és 5. pályairatot azon az alapon választotta el a többitől (és zárta ki eleve a díjazásból), hogy azok „Hégel közönségünknek érthetetlen nyelven szólnak”. De ezek a pályamunkák, melyeket egyébként Horváth Cyrill is jórészt Hegelből és Hegel követőinek műveiből készített kivonatoknak tart, akkor is feltűnően elkülönülnek a másik háromtól, ha nem kizárólag az eredetiség és közérthetőség szempontjait alkalmazzuk rájuk. E különbség mélyebb megértéséhez külön-külön is meg kell tekintünk az értekezések két csoportjának egyes tagjait.

²⁶ PERECZ László: *Különbözni, egyezni: Erdélyi János = Uő., Szép rendbe foglalva*, Ister, Budapest, 2001, 64.

Az 1. pályaművet azért nem tartotta egyik bíráló sem díjra érdemesnek, mert Wilhelm Traugott Krug először 1810-ben kiadott esztétikájából²⁷ készített kivonatként értékelték. Ezt maga az ismeretlen szerző is megerősíti, mondván, hogy „Krug’ utmutatása szerint” értekezik a szépről és fenségesről, s a figyelmes olvasó arra is rájöhet, hogy még jellegét is a Krug-féle esztétika mottójából merítette.²⁸ Ezt figyelembe véve a szöveggel kapcsolatos első kérdések kevésbé magára a pályaműre, hanem annak forrására kell, hogy vonatkozzanak.

Krugról azt állapítja meg a magyar esztétikatörténet legutóbbi összefoglalója, hogy „a 19. század első felében a magyarországi filozófia egyik legbefolyásosabb alakja volt”.²⁹ E nagy hatás mibenlétét ugyanő egy régi szakirodalmi hagyományhoz csatlakozva³⁰ „elsősorban a kanti életmű feldolgozásában”³¹ látja. Abban is egységes a szakirodalom, hogy Krug magyarországi hatásának legfontosabb tényezője Márton Istvánnak a német filozófus munkáiból készített, az esztétikát is magában foglaló 1820-as latin nyelvű kompendiuma, *Systema philosophiae criticae* címmel. Ez a mű lenne tehát ezek szerint a kanti filozófia terjesztésének fontos hazai eszköze, sőt egyenesen „a kanti kriticismusról írott kézikönyv”.³² Ez az értelmezési vonulat azonban figyelmen kívül hagyja Krug önértelmezését, amely az általa képviselt kriticismust (erre utal Márton fordításának címe) elkülöníti a „kanticizmustól”, mely szerint csupán egy fajtája annak. Elismeri, hogy Kant „kritikai írásaiban valóban általánosságban kritikai módszer szerint járt el”, de azt olyan sajátos módosításoknak veti alá, amelyek már eltérnek a módszer jellemzőitől.³³ Valamint szerint „még kevésbé szabad a kriticismust összekeverni a kritikai vagy kanti filozófiával. Mert az előbbi módszer, az utóbbi rendszer”.³⁴

Milyen filozófiai metódusról is van itt szó? A kriticismus vagy „szintetikus módszer” Krug szerint elkerüli mind a dogmatizmus, mind a szkeptizmus hibáit és egyesíti azt, ami jó bennük, amikor „egyszerre realista és idealista”: princípiumokból indul ki,³⁵ de ezeket nem önkényesen és transzcendens módon határozza meg; mérlegeli

²⁷ Wilhelm Traugott KRUG, *Geschmackslehre oder Ästhetik*, A. W. Unzer, Königsberg, 1810. (*System der theoretischen Philosophie*, 3.)

²⁸ A jelige: „Boldog, kit tudomány vezet, és ha barátai művészet”. Eredetije Krug mottójában, mely Johann Kaspar Friedrich Mansóttól származik: „Drey- und viermal beglückt ist der Sterbliche, welcher die Weisheit / Sich zur Führerin wählt und zur Gefährtin die Kunst!” KRUG, *I. m.*, 2.

²⁹ NAGY Endre, *A magyar esztétika történetéből. Felvilágosodás és reformok*, Kossuth, Budapest, 1983, 160.

³⁰ Lásd von LOMNITZ [MELTZL Hugó], *Beiträge zur Geschichte der Kritik der reinen Vernunft in Ungarn*, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok 1881. május 31., 145–146.

³¹ NAGY, *I. m.*, 161.

³² MESTER, *I. m.*, 74.

³³ „Übrigens darf der Kriticismus nicht mit dem Kantizismus verwechselt werden. Denn obwohl Kant in seinen kritischen Schriften wirklich nach kritischer Methode überhaupt verfahren ist, so kommt doch diese Methode in jenen Schriften mit gewissen Modifikationen vor, die nicht als charakteristische derselben angesehen werden dürfen”. Wilhelm Traugott Krug, *Fundamentalphilosophie oder urwissenschaftliche Grundlehre*, Darnmann’sche Buchhandlung, Züllichau und Freistadt, 1819, 277.

³⁴ Uo.

³⁵ Krug szerint a filozófiai megismerés „reálprincípiuma” az én, amennyiben önmagát teszi a megismerés tárgyává. A megismerő én saját tudatának tényeire reflektálva jut el a „materiális princípiumokig”, majd ez a felismerés „formális ideálprincípiumok” révén nyer tudományos vagy rendszerezett formát. Vö. Uo., 49.; 68–69.

az állításai mellett és ellen szóló érveket, de ezzel nem a megismerés igazságtartalmát és bizonyosságát akarja megsemmisíteni, hanem „kikutatni az igazat és bizonyosat”, s ily módon összeegyeztetni a saját ítélet szabadságát a gondolkodás szigorú törvényszerűségével.³⁶ Bár Krug az eklektizmus terminust az elítélő 'szinkretizmus' jelentésben használja, a „valódi kritika” általa követendőnek tartott „minden rendszert megvizsgáló” és „mindegyikből a legjobbat megtartó” filozófiai módszere ettől függetlenül nem más, mint egyfajta pozitív értelemben vett kritikai eklektizmus.³⁷ A helyes filozófiai módszer dogmatizmus és a szkeptizmus közé történő pozicionálásában régi hagyományt követ, elég csak Francis Bacon tudománytanára utalni.

Ha magát a krugi esztétikát is megtekintjük, akkor a gyakorlatban figyelhetjük meg kriticismusának természetét. Szó sincs ugyanis arról, hogy Krug teljesítménye kimerülne Kant nézeteinek ismertetésében, noha kétségtelenül nagy terjedelemben foglalkozik ezekkel, azonban nem végső orákulum számára a nagy előd, hanem kritikai reflexiók tárgya. Például vehetjük a szép meghatározását célzó gondolatmenetét: Krug idézi Kant definícióját, miszerint „általában szép az, ami érdek nélkül tetszik”. Ezután megemlíti Herder ellenvetését, hogy „semmi sem tetszhet érdek nélkül”, majd a vitát eldöntendő az „érdeklés” fogalmának tisztázásába kezd, arra jutva, hogy igaz, jó és szép egyaránt érdeklik az embert, de másféleképpen, s a szépségre vonatkoztatva bevezeti az „esztétikai tetszés” fogalmát.³⁸ Ezt viszont elválasztja az érzéki és az intellektuális tetszéstől, mivel az előbbi csak formai, az utóbbi kettő viszont kizárólag anyagi természetű, mindeközben fenntartva a lehetőséget, hogy a különböző tetszések ugyanarra a tárgyra vonatkozzanak. Így jut el végül saját szépség-meghatározásához, melyet hangsúlyozottan ideiglenesen így ad meg: „a szépség egy dolog azon tulajdonsága, melynek révén az észlelőben pusztán formája révén gyönyör érzetét kelti”.³⁹ A továbbiakban újabb Kant-szövegeket, de Herdert is ismét bevonva e definíció pontosításán dolgozik, s így jut el olyan, az 1. pályaműbe is átemelt megközelítéshez, mely az érdekmentesség és az esztétikai autonómia tanításától végképp eltávolodik:

Az igazság és jóság [...] az okosság' eszméi, és az igaz- 's jónak érdeke, az okosság'nak az átalány[!] vagy eszményes iránti érdeke [...]. De szükséges azon eszméknek megérzékesítése, hogy azok minket érzéki lényeket élénken érdekeljenek, 's lelkünket belsőleg meghassák. Mire nézvé a' szépség, mint legtökélyesebb alak, melly alatt az érzéki jelenkezhetik[!], minket érzéki lényeket illetőleg, magát az átalányt vagy eszményit ábrázolja, melly sajátlag soha is mint ollyas nem

³⁶ Uo., 276.

³⁷ „Der Eklektizismus ist [...] nichts anders als ein seichter Synkretismus; denn durch ihn werden alle Systeme in ein *Chaos confusum* zusammengemischt. Eine echte Auswahl kann nur kritisch getroffen werden. Denn die wahre Krisis prüft jedes System und jede einzelne Behauptung unparteiisch und behält überall das Beste; aber sie findet dasselbe nicht durch beliebiges Zusammenraffen, sondern, indem sie von sichern Prinzipien ausgeht, bietet sich das Wahre und Gute, was in andern Systemen zerstreut vorhanden ist, von selbst dar und stellt sich zugleich in diejenige Ordnung, die einer wahren Wissenschaft angemessen ist.” Uo., 279.

³⁸ KRUG, *Geschmackslehre*, 48–49.

³⁹ Uo., 59–60.

mutatkozhatik. A' szép tehát, melly, úgy szólva, összefoglaló lánca az érzéki és okossági világnak, az igazat és jót, mint okosság' eszméit, mintegy megtestesíteni látszik. Innen magyarázható a' szépség iránti olly hathatós vonszalmunk,⁴⁰

Újabb szépségmeghatározásai az előzőnek szabatosabb, a kanti terminológiát is felhasználó, de vele szemben továbbra is az esztétikum önmagán túl mutató funkcióját kidomborító variánsok: „Szép az a' mi alakja által az észreévőnek képzelőerejét és értelmét könnyeden 's mégis szabályosan, és így kellő módon foglalja el – vagy: a' szépség olly minősége valamely dolognak, miszerint az alakja által a' képzelmet szabad, de az értelemmel egyező játékba helyhezi 's annál fogva az életérzelmet az észreévőnek lelkében felemeli.”⁴¹ E definíciók „megvilágosításul és megerősítésül” ezután a következő szerzők kritikai értékelése következik: Baumgarten, Moses Mendelssohn, Hutcheson, Home, Moritz, J. C. Scaliger, Zschokke, Szent Ágoston, Püthagoras, Platón, Arisztotelész, Kant, Diderot, Bousterwek, Jean Paul, Crousaz, Heydenreich.⁴²

Krug kifejtésmódjába azért kellett bepillantnunk, hogy látszódjék: ez a módszer nem egyes filozófiai rendszerek bemutatását ambicionálja, hanem azok összevetését egymással egy mindig külső és felső aspektusból. A fogalmak és definíciók itt nem véglegesek, hanem átmeneti lépcsőfokok az újabb és még pontosabb megfogalmazások irányába, melyek azonban szintén nem lesznek soha tovább javíthatatlanok. Ez az eklektikus esztétikai értekezés korban elterjedt metodológiája, mely nálunk először Szerdahely György Alajos munkájában figyelhető meg.⁴³ De nemcsak a módszer közös: ahogy Szerdahelynél a humanitas- vagy paideia-eszmény lesz az esztétikához való közelítések végső viszonyítási alapja, ugyanúgy jelenik meg Krugnál is a szépségnek az esztétikai élmény képzési funkcióját kidomborító – végső soron Baumgartenre visszavezethető⁴⁴ – meghatározása.

A 3. pályamű, Almási Balogh Sámuel díjnyertes munkája, szintén a képzés perspektívájában szemléli az esztétikát, hiszen mint írja „Minden elméletnek csak az adhat valódi érdeket és becsét, ha annak tárgya az emberiség' tökéletesülésére 's boldogságára tagadhatatlan befolyással és nyomossággal bír.” Ugyanis „Való, Jó és Szép” az „isteni szellemnek bennünk nyilatkozó három fő típusai”, melyeket „együtt, és lehetőségig egyiránt” kell „kifejtőztetni” magunkban. Az esztétikai élmény az emberi teljességet szólítja meg, lévén „A' szép érzetben a' léleknek többi tehetségei, az ész és értelem is öszhangzólag munkálnak”. Az ilyen átfogó értelemben vett esztétika nemcsak képzési eszköz, hanem képzési cél is egyben, hiszen az ember önnön lényéhez, az önnön magába rejtett eszméhez jut el a szép érzés „kimivelése” révén:

⁴⁰ 1. pályamű, 15–16.; KRUG, *Geschmackslehre*, 82.

⁴¹ 1. pályamű, 18–19.; KRUG, *Geschmackslehre*, 93.

⁴² KRUG, *Geschmackslehre*, 93–102.

⁴³ Vö. FÓRIZS Gergely, *Szerdahely György Alajos Aestheticájának alapelvei*, It 2013/2., 187–206.; BALOGH Piroška, *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, Argumentum, Budapest, 2015, 16–20.

⁴⁴ Krug explicite is kimondja, hogy az esztétika kifejezést baumgarteni értelemben (a. m. 'az érzékelés eredeti törvényeinek tudománya') használja, s nem a kanti „transzcendentális esztétikát” érti rajta. Vö. KRUG, *Fundamentalphilosophie*, 295.

A' szép nem egyéb, mint a' szemlélhető alakban teljesen kiabrázolt eszmének szellemi vagy ideális érzék által felfogása. Mert szellemi érzés nélkül ama két oldalnak megléte mellett is, reánk nézve szép nincs, nem lehet. [...] Ez a' szellemi érzés az, mit tudományos kifejezéssel *aestheticai érzésnek* nevezünk. Ez, valamint a' barmoknál hiányzik, úgy ellenben az emberiségnek jellemzetéhez tartozik, és ámbár a' szépnek érezhetésére annak kimivelése multhatatlanul megkivántatik: mindazáltal nincs ember, kiben ez az érzés általában és mindenkor hiányzanék.⁴⁵

Mint látható Balogh nézetei nagyjából hasonlóak Krugéhoz, akit viszont bírál azért, mert csak „az öt érzéknél fogva tapasztaltakat” vonja „az érzés körébe”. Balogh ezzel szemben – részben Hutchesonra támaszkodva és említve is a skót filozófus nevét⁴⁶ – elkülöníti a belső és külső érzést, s ilyen értelemben írja, hogy „az érzés, mint lelket és testet egybefoglaló életművezet[!], kiterjed mindkettőnek, és így az egész emberi lénynek működéseire, Valóra, Jóra, Szépre egyiránt”.⁴⁷

Újabb kiemelendő mozzanat – mely Balogh széles körű tájékozottságának csupán egyik jele a sok közül –, hogy esztétikatörténeti áttekintésébe bekerült Edmund Burke *A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757) című műve szépségfelfogásának fél oldalas ismertetése az 1773-as német kiadás alapján. Az eddigi kutatás a korabeli hazai nyomtatott esztétikákban inkább csak közvetett és tipológiai egyezéseket talált Burke gondolataival,⁴⁸ s így valószínűleg ez az értekezés reflektál nálunk elsőként közvetlen és explicit módon e műre. Ráadásul kritikái feldolgozásról van szó: Balogh egy hosszabb passzust idéz Burke-től a szépség hatásmechanizmusáról, majd kimondja következtetését, miszerint ez a szépnek „legvastagabb empiriai felfogása”, s egyetértőleg említi róla *Az ítélőerő kritikájából* Kant véleményét, aki Burke teóriáját a szép „physiologiai elméletének” nevezte, s ezen az alapon kétségbe vonta annak érvényességét. Balogh mindazonáltal hozzáteszi, hogy már Spinoza is hasonlóan gondolkodott a kérdéstről.⁴⁹

Burke-re annak a kérdésnek a kapcsán is hivatkozik Balogh, hogy a fenségest be lehet-e sorolni a szép nemei közé. Egyetért vele abban, hogy ez nem lehetséges,⁵⁰ de ennek bizonyítására alkalmatlannak tartja Burke érvelését, aki úgy mond „csak az alapul vett testi okokat vette tekintetbe [...]. Illy empiriai okokból sem a' Szépnek, sem a' fenségesnek lényegét kifejteni nem lehet”.⁵¹ Saját megközelítésében, melyet bevallottan Schiller *Über das Erhabene* című értekezése nyomán alakított ki, a fenséges

⁴⁵ 3. pályamű, 42.

⁴⁶ Uo., 8.

⁴⁷ Uo., 7.

⁴⁸ BALOGH Piroska, *Edmund Burke esztétikájának recepciója a 18–19. századi magyarországi esztétikatörténetben* = Uő., *Teória és medialitás*, 43–78.

⁴⁹ 3. pályamű, 32–33.

⁵⁰ Burke fenséges-fogalmáról lásd: HORKAY HÖRCHER Ferenc, *A fenséges zsarnoksága. Edmund Burke új esztétikai paradigmájának eszmétörténeti kontextusai* = *Edmund Burke esztétikája és az európai felvilágosodás*, szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc – SZILÁGYI Márton, Ráció, Budapest, 2011, 45–88.

⁵¹ 3. pályamű, 69.

és a szép különbsége így ragadható meg: „a' szép a' végetlennek a végessel, vagy az érzékfelettinek az érzékivel teljes összekötetésében áll; ellenben a' fenségesben a' végtelen különválik a' végestől (v[agy] az érzékfeletti az érzékítől), és csak a' maga ideális jelenlétét nyilatkoztatja ki ezen utóbbinak ellenébe”.⁵² Ezt követi a fenséges felosztása „természeti” („aestheticai”) és „szellemi” („tisztá”) fenségesre, az előbbi alosztályait („mathematicai” és „dynamicai”) Kant nyomán állítja fel a szerző, aki ugyanakkor a königsbergi filozófus hiányosságaként könyveli el, hogy nem fejtette ki a tiszta és esztétikai fenséges közti különbséget.⁵³ Ezután jön a tárgyra vonatkozó „bölcseletek” áttekintése Burke, Kant, Goethe, Jean Paul, Friedrich Bouterwek, Franz Anton Nüßlein, Friedrich Conrad Griepenkerl, Wilhelm Ernst Weber nézeteinek ismertetésével, de kitérve több más szerző megállapításaira is. Összességében megállapítható, hogy a fenséges tárgykörében egykorú hazai viszonylatban Almási Balogh Sámuel a legkimerítőbb és legelvszerűbb kritikai eszme-futtatás.⁵⁴

Neohumanista-antropocentrikus jellegű, eklektikus módszerrel előadott esztétikai fejtegetéseinek további taglalása helyett most csak kritikai megjegyzésekkel kísért esztétikatörténeti áttekintése néhány mozzanatra hívom fel még a figyelmet. Az egyik, hogy latin eredetiben idézi Schedius Lajos 1828-as esztétikájának egyik szépségdefinícióját,⁵⁵ hozzátéve, hogy az „schellingi nézet szerint van alakítva”, valamint az esztétikaprofesszor magyar nyelvű, széptani témájú esszéjét is említi az 1822-es *Aurora* zsebkönyvből mint „jeles kis értekezést”. Fontos adalékok lehetnek ezek a neohumanista esztétika⁵⁶ e kiemelkedő művelőjének kevésbé ismert egykorú hatástörténetéhez.⁵⁷ Egyébként Schelling és Hegel esztétikáját Balogh azért hibáztatja, mert ezek „a' szép ideálját felcserélik az érzéki előterjesztéssel”, azon alaptételt követve, „hogy az ideálban semmi sincs, mi érzékileg meg nem jelennek.” Szerinte viszont „az ideált meg kell különböztetni minden érzéki nemű példányképtől”.⁵⁸

A 6., Müller Godofrédnak tulajdonított pályamű szintén a neohumanista vonalat képviseli, amit már önmagában az is mutat, hogy egészen kifejtett módon Schedius esztétikájához kapcsolódik. Történeti áttekintését ugyanis a Schedius-mű 5. §-ában olvasható szépségdefinícióval zárja, melyet itt Balogh Piroska fordításában idézek: „Az anyag és az erő közötti belső és egyenrangú kapcsolat az, amely az objektumban a szépséget eredményezi, a szubjektumban pedig az emberi természetet, azaz a tökéletes humanitást alkotja.”⁵⁹ E magyarázatról a szerző kijelenti, hogy vele ő maga

⁵² Uo., 70.

⁵³ Uo., 79.

⁵⁴ A 3. pályamű *Második Szakasa (A' Szép' tárgyairól és alkrészeiről)*, 1. és 2. §, 68–82.

⁵⁵ Uo., 38. Idézete magyar fordításban: „Ez a közvetítő életerő segítségével lehetővé váló egyenrangú és belső kapcsolat az önmagának világosan tudatában lévő értelem és anyag között alkotja az abszolút, tiszta, fogalmi szépség legfelsőbb fokát.” SCHEDIUS Lajos János, *A philokaliának, azaz a szépség tudományának alapelvei* [1828] = *Doctrina pulcri*. SCHEDIUS Lajos János *Széptani írásai*, s. a. r. BALOGH Piroska, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2005, 283.

⁵⁶ Schedius esztétikai főművéről lásd: BALOGH Piroska, *Ars scientiae. Közéletek Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2007, 385–408.

⁵⁷ Vö. Uo., 408–413.

⁵⁸ 3. pályamű, 44.

⁵⁹ A pályaműben a latin eredeti szerepel, itt a modern fordítást idéztem: SCHEDIUS, *A philokaliának...*, 259.

„egészen összeegyezik”, csupán a választott terminológiában tér el tőle.⁶⁰ Sajat, kevésbé egyéni meghatározásai így hangoznak: „a szép [...] az alak részei harmoniája; vagy az anyagi és szellemi részek egyező kettős harmoniája; vagy a jonak az igazgal lévő egyesítése”.⁶¹

A számos egyedi vonást mutató értekezés mindenképpen további vizsgálatra érdemes, itt csak annyit jegyzek meg, hogy ha valóban Müller ennek az értekezésnek a szerzője, akkor különösnek mondható, hogy ezen a munkáján nem érződik a hegelianus tájékozódás, szemben a Kisfaludy Társaságnak benyújtott – korábban említett – 1841-es díjnyertes pályaművével. Míg ugyanis ott kísérlet történik a hegeli terminológia alkalmazására, itt még az esztétikatörténeti áttekintésben sem bukkan fel a német filozófus neve.

A 2., Warga János-féle pályamű kézírata elveszett vagy lappang, vagyis tartalmáról csak a bírálatok alapján tehetünk kijelentéseket. Amikor Hetényi kijelenti a munkáról, hogy „szerzője az újabb philosophia álláspontjából indul ki”, akkor alighanem főként a Hegel-hatásra utal. Szontagh úgy fogalmaz, hogy az értekezés „Schelling Hegelféle állásponton áll”. A szépnek Hetényi által konstatált három tagra osztása, vagyis „természeti, alanyi, és eszményi” szép elkülönítése valóban eredeztethető Hegel esztétikájából. A szintén Hetényi által idézett szépségdefiníció, miszerint „Olly alak ez, melly az igaz és jó eszméjét tükrözi ki” már kevésbé, lévén Hegel a művészet végcélját szellemiként és „magában- és magáértvalóként” tételezi,⁶² s ez kizárja, hogy a művészi szép rajta túlmutató eszmék tükrözése legyen. Pusztán a bírálatok alapján persze csak meglehetősen spekulatív kijelentések tehetők Warga munkájáról, hiszen, bár ismerünk belőle kiragadott idézeteket, azok pontos kontextusát azonban nem láthatjuk. Így a kézirat előkerüléséig nyitva kell hagynunk a kérdést, hogy pontosan miként és milyen mértékben jellemzi ezt a munkát Hegel követése. Az értekezésről legkedvezőbben nyilatkozó Horváth szerint a szerző „sokat fejt ki önelmélkedése tárából”, ugyanakkor ugyanő részben plágiummal is vádolja, mondván, „a fenséges és komicumról szóló s a dolgozat jelesebb részeit tevő cikkek nem egyebek mint Vischer Fried[rich] »Ueber das Erhabene und Komische« czimű munkájából csinált kivonatok.”

A 4. pályaművet Horváth Cyrill immár a maga egészében illeti hasonló kifogással, megállapítván, hogy az „nem más, mint szoros értelemben kivonat Hegel Aestheticájából”. Pontosabban nem csupán egyes hegeli tételek kimásolásáról van itt szó, hanem az ismeretlen pályázó Hegel *Vorlesungen über die Aesthetik* (1835–1838) című három kötetes művének tartalomhű rövidített parafrázisát nyújtja 56 oldalon. A pályamunka azonban mégsem szorítkozik teljesen Hegel művének ismertetésére, mert a fejtegetéseket láb- és végjegyzetekben bőséges (zömmel német, kisebb részt francia műveket felsorakoztató) szakirodalmi apparátus kíséri, köztük érdekes módon megjelenik a Hegel-esztétika említett berlini kiadásának címe is. De a főszövegben rendre csak

⁶⁰ 6. pályamű, 36.

⁶¹ Uo., 9.

⁶² Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Esztétika. Rövidített kiadás*, vál., utószó ZOLTAI Dénes, ford. TANDORI Dezső, Gondolat, Budapest, 1974, 27.

hegeli eredetű gondolatok szerepelnek, s ez még az esztétikatörténeti áttekintésre is igaz, mely szintén Hegel nyomát követi, hogy a végén eljusson Hegelhez, akinek filozófiáját Karl Rosenkranz nyomán jellemzi.⁶³ A kevés kivétel egyike, hogy a humor tárgyalásánál idézetként olvasható Jean Paul „szintolly eltalált mint mély” meghatározása is.⁶⁴ Hegelt követi viszont szépségdefiníciója, mely – szemben az első három bemutatott pályamű meghatározásaival – nem a szépség emberi érzékeléséből indul ki: „A’ szép a’ szépnek *eszméje*, azaz, a’ szép maga mint eszme, és pedig mint eszme meghatározott alakban, mint eszmény veendő.”⁶⁵

Bár a bírálók tetszését nem nyerte el a pályakérdés megválaszolásának ezen módja, a kézirat mégiscsak a magyar esztétikatörténet további kutatásra érdemes becses dokumentuma, lévén a Hegel-esztétikának ilyen korai, szisztematikusan az egész mű anyagából szemlélő magyar nyelvű átültetése ezen kívül nem ismert. Legközelebbi párhuzamként csak Erdélyi János 1854–55-ben megjelent *Esztétikai előtanulmányok*ja kínálkozik, de Erdélyi áttekintése sem terjed ki a teljes műre.⁶⁶

Az 5. pályamű közvetettebben mutat Hegel-hatást, mely itt sem válik egészen explicitté, de a pályázatbírálok már egyöntetűen felismerték. Amint arra Horváth Cyrill is felfigyelt, a pályázó nem fejt ki sajátjának nevezett felfogását a szép mibenlétéről, viszont az esztétikatörténeti rész utolsó fejezete, mely a cím szerint „Jean Paul, Hegel, Hegelianusok széptani eszméit” mutatja be, a korábbi leíró előadásból átvált definitorikus fogalmazásmódba, amit a belső tagolás is kifejez, ilyen alcímekkel: „A szép fogalma”, „Hol jelenik meg a’ Szépség?” stb. Mivel a dolgozatban máshol ilyen kiemelt definíciók nem olvashatók, az olvasó számára ezek tűnhetnek fel a jutalomkérdés tárgyának *par excellence* kifejtéseiként. E hosszas fejezetben – erre is rámutatott Horváth Cyrill – Hegel mellett főleg két ifjúhegelianus, úgymint Arnold Ruge⁶⁷ és Friedrich Theodor Vischer⁶⁸ nézeteit ismerteti a szerző: Vischertől a szépség mozzanatainak (az eredetiben „Momentum”, az értekezésben: „perc”) elméletét, Rugétól a tárgyilagos–alanyi/magát természető–alkotott szépséghármast („Schönheit als unvollkommene Erscheinung”, „sich erzeugende Schönheit”, „geschaffene Schönheit”) meghatározását. Mindeközben nem követi mereven sem a felhasznált munkák terminológiáját, sem azok gondolatmenetét, inkább parafrázálásról van szó.⁶⁹ Az eszme-futtatásban ugyanakkor Schelling is szóhoz jut, mégpedig úgy, hogy a schellingianus

⁶³ 4. pályamű, 12. Vö. KARL ROSENKRANZ, *Kritische Erläuterung des hegelischen Systems*, Gebrüder Bornträger, Königsberg, 1840, 182.

⁶⁴ 4. pályamű, 33.

⁶⁵ Uo., 2. Az eredetiben: „Wir nannten das Schöne die Idee des Schönen. Dies ist so zu verstehen, daß das Schöne selber als Idee, und zwar als Idee in einer bestimmten Form, als Ideal, gefaßt werden müsse.” Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Ästhetik*, I., Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986, 145.

⁶⁶ Vö. ERDÉLYI JÁNOS, *Filozófiai és esztétikai írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Akadémiai, Budapest, 1981, 627–653.; 1014–1015.

⁶⁷ ARNOLD RUGE, *Neue Vorschule der Aesthetik. Das Komische mit einem komischen Anhang*, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle, 1837.

⁶⁸ FRIEDRICH THEODOR VISCHER, *Über das Erhabene und Komische, ein Beitrag zu der Philosophie des Schönen*, Imle & Krauß, Stuttgart, 1837.

⁶⁹ 5. pályamű 58–59, vö. RUGE, *Neue Vorschule*, 36–61.

és hegelianus elemek nem különülnek el egymástól. Erre példa a két szerzőhöz köthető megfogalmazások differenciálatlan egymás mellett szerepeltetése a magyar terminológia megalkotásával küzdő szépség-definícióban: „a' szépség tehát: eszme, mennyiben ön magának önkülje által feltűnik; vagy a Szellem melly magát külben, istenség ki nyilatkoztságában nézleli – szép; vagy szép az eszme, mennyiben érzékileg feltűnik, szép, az eszmének érzéki megjelente, feltűnése, fénylése.”⁷⁰ Ez az eljárás nem véletlen, hiszen a szerző korábban rögzítette, hogy „Schelling philosophiája [...] a Hegel és Hegelianusok philosophiájának, széptanainak előcsarnoka”.⁷¹

A hazai esztétikai szakirodalomról a pályairatok közül ez tartalmazza a legbővebb (kétoldalas) áttekintést, Szerdahely György, Márton István, Schedius Lajos, Greguss Mihály, Briedl Fidél, Henszlmann Imre és Sasku Károly nevének és műveinek említésével, azonban utóbbiak mélyebb tartalmi elemzését mellőzve. Schediusról annyit jegyez meg, hogy „kézikönyve sokkal ismételtesebb, mint sem szükség volna elveit itten felhozni”, s kár, hogy nem magyarul írta.⁷² E tárgyú összefoglalóját azzal zárja: hazánkban kevesen foglalkoznak filozófiával, s azok is többnyire „Krugot istenítik”, pedig ha csak e „rozzant sajkán” eveznek, soha nem jutnak „az igazság révébe”.⁷³ Megállapítása két szempontból is fontos a számunkra: egyrészt evidenciaként említi Krug ismertségét és elterjedtségét, melyhez annyit tennék hozzá: a német szerző esztétikája amellet, hogy az 1820-as évektől szerepelt több hazai (protestáns) középiskola tananyagában,⁷⁴ egyike volt annak a három modern széptani munkának, amelyek bekerültek az akadémiai fordításprogramba.⁷⁵ Másrészt az a tény, hogy a jutalomkérdés megválaszolója a krugi filozófia bevett mivoltához képest igen radikálisan és megfellebbezhetetlen módon fordul el ettől a hagyománytól, olyan gesztus, mely egy már lezajlott, vagy legalábbis folyamatban lévő hagyománytörés tudatára utal.

Hogy egy kivált Hegel irányában tájékozódó filozófus ilyen ítéletet fogalmaz meg Krugról, amögött ott állhat magának Hegelnek a tekintélye, aki már 1802-ben hosszas dehonesztáló recenziót írt Krug három filozófiai munkájáról. Hegel fő kifogása, hogy Krug az „empirikus tudatot” tette meg a „spekuláció” alapjául, s azzal vádolja, hogy az „abszolutumot a végessel egyazon rangra helyezi” és a bizonyítható dolgok körébe vonja a „közönséges értelem” alapján.⁷⁶ A krugi eklekticizmus bírálatában nem áttal vitapartnere nevével is gúnyolódni, amikor Krug „transzcendentális szintetizmusát” úgy jeleníti meg, mint egy korsót (korsó németül „Krug”), melybe a különböző filozófiai

⁷⁰ 5. pályamű, 52.

⁷¹ Uo., 47.

⁷² Uo., 42.

⁷³ 5. pályamű, 43.

⁷⁴ Ebben az időszakban az említett Márton István Pápan, Péterfi Károly Marosvásárhelyen, Grósz János Pozsonyban egyaránt Krug nyomán adta elő az esztétikát. Vö. KRISTÓF György, *Péterfi Károly esztétikája*. ItK 1934/4., 337–356.; JOHANNES GRÓSZ, *Aesthetica*, Pozsony, 1823. (Ráday Gedeon előadásjegyzete, Ráday Gyűjtemény, 730 K-1. 589.)

⁷⁵ A magyar tudós Társaság nagy gyűléseinek Jegyzőkönyve, MTA KIK Kt., K 1353, 1832. március 8., 12. Az egyetlen benyújtott fordítást, Ludvigh Sámuel munkáját a bírálók nem tartották kiadásra alkalmasnak. Vö. MTA KIK, RAL 13/d/1835 (Toldy Ferenc); MTA KIK, RAL 31/b/1835 (Czuczor Gergely).

⁷⁶ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Wie der gemeine Menschenverstand die Philosophie nehme*, – dargestellt an den Werken des Herrn Krug's, *Kritisches Journal der Philosophie* 1802/1., 97–98.

irányzatok mint víz, állott sör, szörp stb. vannak egybeöntve, s az egész maga a korsó szintetizálja, tehát a filozófus énje az egyedüli biztosíték a mondanivaló egységes és érvényes mivoltára.⁷⁷ Ha a megfogalmazás megsemmisítő iróniájától eltekintünk kissé, akkor megállapítható, hogy Hegel lényegében pontos jellemzését adja itt nemcsak Krug gondolatrendszerének, hanem az eklektikus filozófiának is általában: ennek középpontjában ugyanis valóban a filozófus áll, a szabadon ítélkező filozófus, aki a tapasztalatokra támaszkodó közönséges emberi értelem jegyében önállóan, de nem önkényesen válogat a filozófiai hagyomány elemeiből. Csakhogy Hegel ezt a válogatást nem veszi komolyan, sőt a tudatos válogatás mozzanatát is elvitatja tőle, azt írván: „valamiféle véletlennek köszönhető”, hogy milyen összetevők kerülnek a „korsóba”. Így Krug módszerét pozitívan értett eklekticizmusból szinkretizmussá fokozza le. Ez az érvelés szó szerint is megsemmisítő, hiszen eltünteti a bírálat tárgyát mint önálló entitást, az a bíráló pillantása nyomán dolgok esetleges halmazává omlik szét.

A későbbi filozófiatörténet-írás többnyire a hegeli állásponttal azonosult, nemcsak Krug, hanem az egész eklektikus irányzat megítélésével kapcsolatban, s ez hasonlóképpen egyfajta kiiktatását jelentette a jelenségnek az érzékelés mezejéből. Az eklektikusok önnön jogukon nem kaptak szerepet a klasszikus csúcsteljesítményekre koncentráló filozófiatörténetben, csupán mások gondolatainak népszerűsítőiként, esetleg értelmezőiként kerülhettek be a narratívába.⁷⁸

Összefoglalás

A Magyar Tudós Társaság 1840-es széptani pályázatának szövegegyüttesét áttekintve az esztétika kétféle, egymástól lényegileg eltérő felfogását rekonstruáltam mind a benyújtott pályaművekben, mind a róluk készült bírálatokban. E két, fentebb vázolt nézőpontot Ernst Stöckmann nyomán az esztétika „antropológiai”, illetve „kallisztikai” értelmezéseihez sorolhatjuk. Az előbbi esetében arról van szó, hogy az esztétikában „a »mi a szép« kérdése mindig azonos a szépség megismerésének antropológiai előfeltételeit firtató kérdéssel”;⁷⁹ az utóbbi, hegeli megközelítésben viszont az esztétika a *szép eszméjének* filozófiája lesz.⁸⁰ A két felfogás közti fő eltérést úgy summázhatjuk, hogy az ember mint a szépséget érzékelő (és azt éppen ember mivoltánál fogva egyedül

⁷⁷ „Nach dem Bisherigen muß der Synthetismus des Herrn Krug auf folgende Weise gedacht werden: Man stelle sich einen Krug vor, worin Reinholdisches Wasser, Kantisches abgestandenes Bier, aufklärender Sirup, Berlinismus genannt, und andere dergleichen Ingredienzien durch irgendeinen Zufall als Tatsachen enthalten sind; der Krug ist das Synthetische derselben = Ich”. HEGEL, *Wie der gemeine Menschenverstand*, 109.

⁷⁸ Példa erre Wolfgang Röd filozófiatörténeti munkája, mely Krugot a „kantianizmus korai képviselői” közt tárgyalja, és Kanttól való eltérését a „továbbfejlesztés” igényeként értékeli. „Bei Krug ist besonders deutlich zu sehen, wie sich in der damaligen Zeit mit der Anerkennung der Kantischen Grundintention die Überzeugung von der Notwendigkeit einer Weiterentwicklung der Transzendentalphilosophie verband.” Wolfgang RÖD, *Die Philosophie der Neuzeit 3. Kritische Philosophie von Kant bis Schopenhauer*, C. H. Beck, München, 2006, 159–160. (*Geschichte der Philosophie*, 9/1.)

⁷⁹ Ernst STÖCKMANN, *Anthropologische Ästhetik: Philosophie, Psychologie und ästhetische Theorie der Emotionen im Diskurs der Aufklärung*, Max Niemeyer, Tübingen, 2009, 11.

⁸⁰ Uo., 12.

érzékelni képes) lény kikerül az esztétika centrumából és helyette a „szép eszméje” válik kiindulóponttá.⁸¹ Az esztétika, illetve a művészet céljáról alkotott elképzelés is megváltozik ezáltal, mely az antropológiai esztétikáknál (Almási Balogh Sámuel szavaival) „az emberiség’ tökéletesülése”, egy, az érzékelésből kiinduló, de az ember egész testi-lelki-értelmi valójára kiható képzési folyamat. Hegel viszont tagadja, hogy a művészet célja tanítás vagy morális tökéletesítés volna az érzések felkeltése révén, szerinte a műalkotás tanító célzata nem állhat másban, mint hogy egy „abszolút szellemi tartalmat [„an und für sich wesentlichen geistlichen Gehalt”] tudatosítson”.⁸² Mivel itt a művészetnek mind kiindulópontja, mind célja tisztán eszmei, vagyis az emberen kívül értelmeződik, e koncepcióban (esztétikai) képzésről már nem lehet szó.

Hegel támadása a „közönséges emberi értelemen” nyugvó filozófia ellen mutatja, hogy az abszolút idealizmus szemszögéből az antropológiai állandóként tételezett, tapasztalati alapú, időtől és helytől függetlenül helytálló józan ész belátásaira hivatkozni szerinte immár nem érvényes érvelési mód. Az antropológiai és kallisztikai esztétika között ennek megfelelően módszertani ellentét is feszül, hiszen az előbbi eklektikus metódusa szorosan összefügg azzal az előfeltevéssel, hogy bármely rendszer bírálható és szétbontható a *sensus communis*-ra hivatkozva,⁸³ míg az utóbbi *a priori* tételeken alapuló, saját terminológiát alkalmazó, zárt rendszerfilozófia.

Az 1840-es akadémiai pályázat iratanyaga nagyon érdekes, mintegy keresztmetszeti pillanatképet nyújt a magyar esztétikai törekvésekről egy olyan időpontban, amikor a hazai filozófiai gondolkodásban többféle értelemben is éppen gyökeres váltás megy végbe. Ennek megfelelően az idősíkok mintha egymásba csúsznának: egyszerre van itt jelen a magyarországi esztétikai gondolkodást a kezdetektől befolyásoló neohumanista-eklektikus-populárfilozófiai irányzat s az újabb, szisztematikus-terminológiai irányzat, utóbbi főként a meginduló Hegel-recepciónak köszönhetően. A szövegek olyan, önreflexiót igénylő határhelyzetben állnak, ahonnan még és már mindkét távlat megmutatkozik, vagyis a kibontakozó esztétikafelfogások az őket képviselők számára sem tekinthetők már és még magától értetődőknek. De nyelvi és intézményes tekintetben is határpontot képez ez a pályázati anyag, mivel a köz- és felsőoktatás számára készült latin esztétikák világát itt váltja fel látványosan az esztétika mint magyar nyelvű, önálló diszciplína. Az irategyüttes ismeretében más fényben tűnik fel a Szerdahely–Schedius-féle korai hazai neohumanista esztétikai kezdeményezések közvetlen utóélete is, hiszen egy olyan közegbe nyerünk általa betekintést, amelyben ez még élő, sőt evidensen adott hagyományként létezett, míg ugyanennek a tradíciónak a távolabbi utókor perspektívájából rendre csak zárványossága, hatástalansága látszik. Azonban e néhány, jelen dolgozatban csak részlegesen kifejtett szempont mellé még továbbiak sorakoztathatók, melyekből kiindulva az esztétika-, a filozófia- és az irodalomtörténet-írásnak is további feladatokat ad e terjedelmes anyag.

⁸¹ HEGEL, *Esztétika*, 15.

⁸² Uo., 24. „Dieser Zweck in Rücksicht auf das Lehren könnte nur darin liegen, an und für sich wesentlichen geistlichen Gehalt durch das Kunstwerk ans Bewußtsein zu bringen.” HEGEL, *Vorlesungen über die Ästhetik*, 76. Vö. HEGEL, *Esztétika*, 27.

⁸³ Vö. Krug érvelésével a pozitív értelemben vett „egészséges emberi értelem” védelmében Hegel kritikájával szemben: KRUG, *Fundamentalphilosophie*, 144–147.

A bűnbakképzés mechanizmusai a 19. századi irodalomban

Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig

Az 1850-es évek közgondolkodásának feltárására vállalkozó, módszertani újítást is jelentő könyvében Kerényi Ferenc megfogalmazott egy axiomatikus megállapítást erről az időszakról: „a gyors reagálású műfajokban, a lírában és a novellában megjelent valamennyi fontosabb irány: a bűnbakkeresés, a mitizálás és az allegorizálás.”¹ A számos elemzési lehetőséget megnyitó megfigyelés fontos szeletét világítja be a kor szak nemzettudatának, de némi kiegészítésre szorul: mindaz ugyanis, amiről Kerényi beszél, voltaképpen már az 1840-es években megalapozódott. A mitologikus gondolkodás nyilvánvalóvá válásának a pillanata az 1848–49-es forradalom- és szabadságharc időszaka volt, s a Világos utáni periódus csak ezt folytatta.² A megérteni vágyott, de igen kevésbé racionalizálható, ugrásszerű változás leírására így kínálkoztak már bejáratott történelemelméleti – vagy inkább kvázi-mitologikus – gondolkodási formák, amelyeknek számos szövegszerű nyoma fennmaradt, s amelyeknek a létrehozása és elterjesztése az 1840-es években aktív írók munkája volt.

Látványos példaként hadd utaljak arra, hogy 1850-ben jelent meg – Sajó álnév alatt – Jókai Mór *Forradalmi és csataképek 1848–1849-ből* című novelláskötete, amelynek tizenhárom elbeszélése a még érintésnyi közelségben lévő szabadságharc időszakával foglalkozott. Jókainak a jelenbe érő közelmúltat megragadni kívánó történelemszemléletét ebben a kötetben a legpontosabban *Az ércleány* című novella következő sorai írják körül:

Írjunk mitológiát.

Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni.

A költő álmodta ezeket.

Annyi nagyság, annyi ragyogvány, az embererőt meghaladó tettek vakmerő képei, hol születhettek volna másutt, mint egy fantasztikus agy hagymázos képzeletvilágában?

¹ KERÉNYI Ferenc, „Szólom kisebbség, bűn a hallgatás”. *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2005, 117.

² A témáról lásd még: SZILÁGYI Márton, *Helden und Antihelden von 1848/49 in der ungarischen Literatur des 19. Jahrhunderts = Lajos Kossuth (1802–1894). Wirken – Rezeption – Kult*, szerk. Holger FISCHER, Reinhold Krämer, Hamburg, 2007, 125–136.